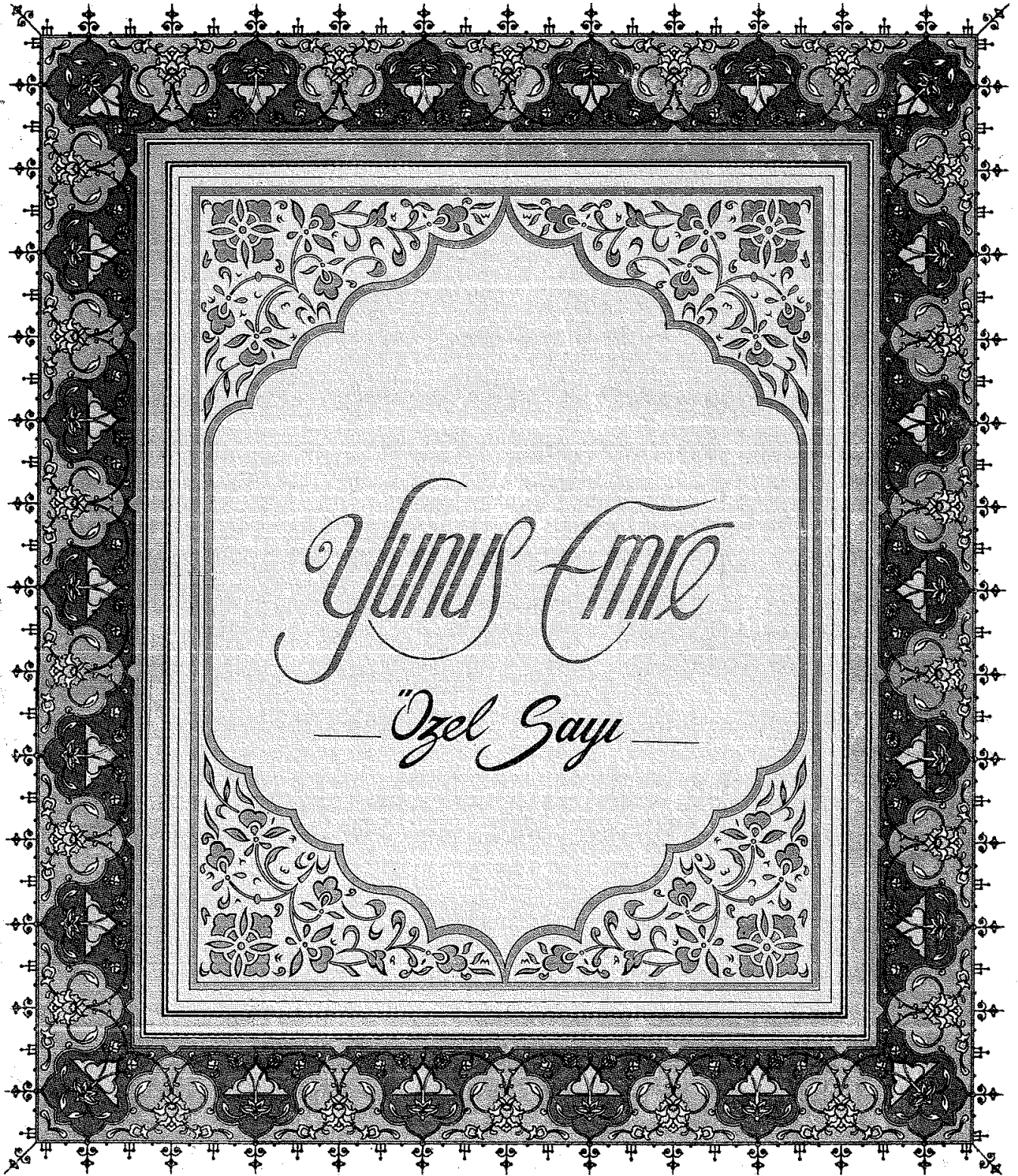
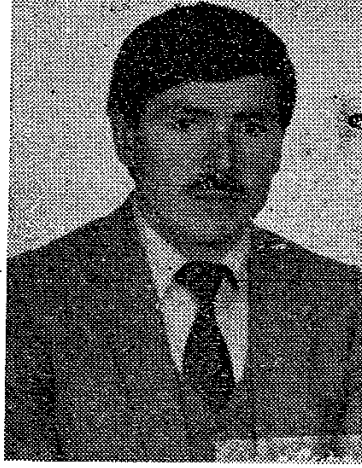

diyanet dergisi

DİNÎ, İLMÎ, EDEBÎ ÜÇ AYLIK DERGI

OCAK - ŞUBAT - MART 1991 CİLT: 27 - SAYI: 1

Doç. Dr. Osman TÜRER

1953'te Silifke'nin Kavak köyünde doğdu. İlkokulu köyünde okudu. İmam-Hatip Lisesi'ni Ankara'da 1972 yılında bitirdi. 1977'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 1980'de Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'ne asistan olarak atandı. 1982'de doktorasını tamamlayan TÜRER, 1987'de yardımcı doçent, 1988'de de doçent oldu. Halen aynı fakültede Tasavvuf Tarihi bilim dalında öğretim üyesi ve Dekan Yardımcısı olarak görev yapmakta olan TÜRER, Evli ve bir çocuk babasıdır.

XIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf ve Yunus Emre

GİRİŞ :

XIII. asır, Türk kültür ve düşünce tarihinde çok önemli bir zaman dilimidir. Bu asır Türk-İslâm tarihinin fikrî ve sosyal gelişmeler bakımından en hareketli devrelerinden birini teşkil eder. XI. asırdan itibaren Orta Asya topraklarından kopup gelen Oğuz Türk boyları, yeni yurt edindikleri Anadolu'ya her sahada kendi damgalarını vurma gayreti içindedirler. Büyük bir heyecanla İslâm'a gönül vermiş bulunan Anadolu Türk insanı, Selçuklu'dan devraldığı kültür ve Medeniyet mîrasını daha da geliştirerek, asırlarca sürecektir yeni bir medeniyetin fikri ve manevî temellerini atmaya çalışmaktadır.

Belli aralıklarla bir kaç asırdır devam eden Haçlı seferlerinin ardından doğu'da baş gösteren Moğol istilaları, bir taraftan Anadolu

Türk toplumunu birçok sosyal, siyasî ve ekonomik buhranla karşı karşıya getirirken, diğer taraftan Anadolu'da büyük bir fikrî ve manevî potansiyelin teşekkül etmesine fırsat hazırlamıştır. Özellikle Anadolu tasavvuf fikriyatının teşekkülü açısından, bu olayların müsbet rolü açık bir şekilde görülmektedir: Moğol istilaları, Asya topraklarından Anadolu'ya pek çok tasavvuf erbabının gelmesine sebep olmuştur. Bu kimseler arasında, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, meşhur "Lemeât" sahibi Fehreddîn-i Irakî, Necmeddîn Dâye, Hacı Bektaş-ı Velî vb. birçok büyük şahsiyetler de bulunmaktadır. Bu dönemde, Türkistan'dan Suriye'ye kadar çok geniş bir bölgeden pek çok tarikat mensubunun akın akın Anadolu'ya geldiğini görüyoruz⁽¹⁾.

Yine aynı dönemde, Türk-İslâm tasavvufuna damgasını vuracak ve onu asırlarca etkileyecek olan meşhur mutasavvıf-mütefekkir Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240)'yi de Anadolu'da görmekteyiz. İbnü'l-Arabî, Endülü's, Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgelerinde edindiği çok geniş ve zengin fikir birikimiyle te'sîs etmiş olduğu tasavvufî düşüncesini Anadolu'da yaymış ve onun bu düşünceleri Anadolu'da gelişen tasavvuf akımlarının adeta fikrî ve felsefî temellerini oluşturmuştur.

Gerek Doğu'dan ve gerekse Batı'dan gelip Anadolu'ya yerleşen bu büyük mutasavvıfların ve pek çok tarikat erbabının tesiriyle Anadolu'da, İslâm medeniyetinin değişik kültür merkezlerinin etkilerini bir arada toplayan müstakil bir klasik Türk tasavvufu teşekkül etmiş ve bu tasavvuf en önemli eserlerini yine bu dönemde vermiştir. Öyle ki, XIII. asır, Türk tefekkür tarihinde tasavvufî temayüllerin hakim olduğu ve bu temayüllerin çok kuvvetli bir millî şuuru uyardığı asırdır. Türk tefekkürü, daha önce hiç bir devirde, bu asırda olduğu kadar tasavvufî düşünce etrafında toplanmamış ve bu düşünceyle hayat arasında bu kadar sıkı bir irtibat doğmamıştır⁽²⁾. XIII. asırda başlayıp, XV. asra kadar devam eden Anadolu'daki bu fikrî ve tasavvufî canlılığın en önemli sebebi, bir taraftan Avrupa'da Rönesans'ı hazırlayan büyük bir kültür merkezi olan Endülü's'teki Mağrib medresesinin, bir taraftan da Abbasîler'in başlattığı ilmî faaliyetlerin varisi olarak pek çok sahada büyük hamleler katetmiş olan Harzem medresesi ile Horasan bölgesindeki tasavvuf erbabının ve Yesevî dervişlerinin bilinen olaylar sonucu, o dönemde yegâne müstakil ve emniyetli müslüman ülke durumunda olan Anadolu'ya

(1) Y. Nuri Öztürk, Tarihi Boyunca Bktaşılık. İst., 1990. s. 61.

(2) Hilmi Ziya (Ülken), Türk Tefekkürü Tarihi, İst., 1934, c. II, s. 89.

sığınmalarındır⁽³⁾. Bu iki önemli kültür merkezini temsil eden düşünürler, Anadolu'da yepyeni ve canlı bir İslâm medeniyetinin tesisi için elele vererek canla başla çalışmışlardır. Diğer taraftan, Haçlı seferlerine sahne olan her bölgede görüldüğü gibi, Anadolu'da da, Haçlı seferlerini sürükleyen Hıristiyan tarikatlarının benzerleri olan muharip ve cengâver tarikatlar teşekkül ediyordu. Bütün bu faktörler, XIII. asır Anadolu'sunda çok kuvvetli bir fikrî ve tasavvufî canlılığa, siyasî ve medenî bir uyanış hareketine sebep olmuştur⁽⁴⁾.

O dönemde Anadolu'da görülen bu fikrî oluşumda tasavvuf ve tarikatların payı çok büyüktür. Bilindiği gibi, Türkler'in İslâm'ı kabul etmelerinde ve ona çabucak ısınmalarında sûfi dervişlerin büyük rolü olmuştur. Türk insanı, bu mütevazî Allah adamlarında, eski inancında en önemli şahsiyet tipi olan ozanları andıran özellikler görmüş ve onları derin bir hürmetle bağrına basmıştı⁽⁵⁾. Kısacası, Türklerin hem İslâm'ı kabulleri, hem de O'na hizmetleri daha ziyade tasavvuf ve tarikatlar vasıtasıyla olmuştur. Bunda Türk seciye ve ruhunun mistik temayüllere yatkınlığının da rolü büyüktür⁽⁶⁾. Tasavvuf ve tarikatların Türkler üzerindeki bu tesirine karşılık, Türk insanı da tasavvufî düşüncenin aksiyoner hale gelmesinde ve tarikatlar halinde hızlı bir şekilde yayılmasında çok büyük hizmet etmiştir. Türklerin İslâm'ı ve dolayısıyla tasavvufu tanıdıkları dönemde, tasavvuf düşüncesi teorik manada hemen hemen sistemleşmiş ve klasik devrini tamamlama noktasına yaklaşmıştı. Türklerin İslâm'a girişinden sonraki devre tasavvuf tarihinde asıl itibarıyla tarikatlar devresidir. Dolayısıyla Türkler'in tasavvuf hareketine katkıları, kendini daha çok, tarikatların kurulup yayılmasında göstermiştir. Türk insanı, fitratında bulunan teşkilâtçılık ve devletçilik kabiliyetini, tasavvufun aksiyon-teşkilât cephesini oluşturan tarikatlar alanında da kullanarak, Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük imparatorlukların kuruluş ve yükselişinde, tarikatları çok önemli bir vasıta olarak kullanmasını bilmiştir. Zamanla tasavvuf hareketi Türk toplumuyla o derece özdeşleşmiştir ki, Ahmet Yesevî'siz, Tunus Emre'siz, Mevlânâsız, Hacı Bektâş'sız, Hacı Bayram'sız ve Akşemseddîn'siz bir Türk tarihi düşünülmez hale gelmiş, bu şahsiyetler Türk kültür ta-

(3) Ahmet Kabaklı, Türk Edebiyatı, 4. baskı, İst., 1978, c. II, s. 147.

(4) H. Ziya, a.g.e., c. II, s. 90-92.

(5) Prof. Dr. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında ilk Mutasavvuf, D.İ.B. Yayınları, Ank., 1984, s. 19.

(6) Y. Nuri Öztürk, Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar, İst., 1988, s. 113-114; Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İst., 1971, s. 276.

rihinin temel direkleri olmuştur⁽⁷⁾. Tasavvufî duygu, düşünce ve yaşayış tarzı Türk insanının ruhunda ve ahlâk anlayışında zamanla öylesine yer etmiştir ki, Ahî cıvan-mertliğinde, fütüvvet atılganlık ve fedâkârlığında, gâzî ve alperenlerin hayatı hiçe sayan ferâgatinde, Nasrettin Hoca'nın hikmet dolu nüktelerinde, Yunus ve Mevlânâ'nın sınırsız insan sevgisi ve hoşgörüsünde, Divan edebiyatının şatafatlı çehresinin arkasında gizli bulunan sonsuza ulaşma gayretinde ve hatta Anadolu köylüsünün dillere destan misafirperverliğinde hep tasavvufî ideal ve esprileri görmekteyiz⁽⁸⁾.

XIII. asır, Anadolu Türk toplumunda tasavvufî ideallerin en üst düzeyde benimsendiği ve tarikat faaliyetlerinin büyük bir canlılık kazanmaya başladığı dönemdir. O dönemde, Moğol istilâ ve saldırıları sonucu ortaya çıkan siyasî otorite boşluğu ve çeşitli sosyal buhranlar karşısında, insanlar huzur ve sükûnu, tarikatların manevî huzur dağıtan çatısı altında aramışlardır⁽⁹⁾. Bu manevî çatının temel direklerini oluşturan şahsiyetler ise, felsefî ve nazarî plânda İbnü'l-Arabî, sanat ve estetik alanında Mevlânâ, teşkilâtçılık ve aksiyon açısından Hacı Bektaş-ı Velî, sosyal dayanışma alanında ve üretimde Ahî Evren, şiir sahasında da Yunus Emre'dir. Bu zirve şahsiyetlerin ve onlar etrafında teşekkül eden tasavvuf muhîtinin etkisiyle, tasavvufî düşünce ve idealler artık Türk kültürüne tam olarak damgasını vurmaya başlamıştır. Yeni kurulan ve kısa sürede akıllara durgunluk veren bir gelişme grafiği çizerek asırlarca devam edecek olan Osmanlı İmparatorluğu'nun fikrî, sosyal ve manevî temelleri de işte bu dönemde atılmıştır.

Yunus'un yaşadığı devrin kültürel özelliklerine bu kadar temas ettikten sonra, biraz da o dönemde Anadolu tasavvufunun nasıl bir hususiyet arzettiğinden ve nereden kaynaklandığından bahsetmemiz, Yunus'u yetiştiren manevî ortamı daha yakından tanımak açısından faydalı olacaktır.

XIII. asır Anadolu tasavvufunun özellikleri :

Tasavvuf hareketi, her dönemde olduğu gibi, XIII. asırda da hem fikrî ve felsefî, hem de teşkilâtli (tarikatlar) bir özellik arz etmektedir. Biz burada, özellikle Yunus'un düşünce sisteminin ve ha-

(7) Y. Nuri Öztürk, a.g.e., s. 113-114.

(8) A.g.e., s. 114.

(9) Ahmet Kabaklı, A.g.e., s. 147-148.

yat görüşünün dayandığı fikrî-tasavvufî temelleri tesbit bakımından, Anadolu'daki tasavvuf hareketinin fikrî ve felsefî manzarasına kısaca temas etmekle yetineceğiz.

Söz konusu dönemde Anadolu, gerek dînî, fikrî ve kültürel, gerekse tasavvufî açıdan pek çok farklı kaynaktan etkilenen karma ve eklektik bir yapıya sahiptir. O devirde Anadolu, değişik inanç, kültür ve geleneklerin kesiştiği bir odak noktası durumundadır. Bu durum Anadolu Türk Tasavvufu için de geçerlidir. Şöyle ki, Anadolu'da doğup gelişen tasavvufî düşünce üç önemli kaynağa dayanmaktadır. Bunlardan birisi İbnü'l-Arabî ve Sadreddin-i Konevî'nin temsil ettiği ,daha çok Mağrib Mektebi'nin izlerini taşıyan Vahdet-i Vücûd felsefesi; ikincisi Mevlânâ'nın temsilciliğini yaptığı ve İran tesirlerinin ağırlıkta olduğu estetik tasavvuf anlayışı; üçüncüsü de Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre'nin temsil ettiği, Türk izlerini taşıyan Orta Asya-Horasan kökenli ahlâkçı tasavvuf anlayışıdır. Anadolu insanı bu farklı kaynaklardan gelen ve nisbeten farklı özellikler taşıyan tasavvuf telâkkîlerini birleştirerek, İslâm tasavvufunu doruk noktasına ulaştırmıştır. Bu yüzden Anadolu tasavvufu, o zamana kadar farklı bölgelerde gelişen tasavvufî telâkkîleri bir araya getirmesi bakımından, tasavvuf tarihinde apayrı bir öneme sahiptir. Bundan dolayıdır ki, o devrin yetiştirdiği Türk mutasavvıflarında, meselâ bir Yunus Emre'de veya daha sonra bir Hacı Bayram-ı Velî'de, aynı andan hem İbnü'l-Arabî'nin hem Mevlânâ'nın, hem de Hacı Bektaş-ı Velî ve Ahmed-i Yesevî'nin tesirlerini görmekteyiz. Şimdi, bu farklı kaynaklardan gelen tasavvuf anlayışlarının belirgin vasıflarını kısaca görelim.

Anadolu'da gelişen tasavvufu, teorik ve felsefi plânda en çok etkileyen şahsiyetlerden birisi ve belki de başta geleni İbnü'l-Arabî'dir. Bu zat, otuz sekiz yaşında memleketi olan Endülüs'ü terketmek zorunda kalmış, Kuzey Afrika ülkeleri, Orta Doğu ve Anadolu'yu kapsayan yedi yıllık ilmî bir seyahatten sonra Konya'ya yerleşmiştir. Konya'da, Selçuklu hükümdarının hürmet ve ikramına mazhar olarak uzun yıllar kalmış, bu esnada Sadreddin-i Konevî'nin dul anesiyle evlenerek Konevî'yi özel terbiyesi altında yetiştirmiştir⁽¹⁰⁾.

İkiyüzden fazla eser yazmış olan bu büyük mutasavvıf, Endülüs, Mağrib ve Orta Doğu gibi değişik İslâm bölgelerindeki düşünce sis-

(10) Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. : Nihat Keklik, Muhyiddin İbnü'l Arabî Hayatı ve Çevresi, İst., 1966; Ahmet Ateş, "Muhyiddin Arabî" maddesi, İslâm Ansiklopedisi, c. 8, s. 533-555.

temlerini yakından tanıdığı gibi Batı felsefesini ve İbrani-Hıristiyan mistisizmini de incelemiş, bütün bu çevrelerden edindiği zengin fikir birikimini, üstün dehâsının da yardımıyla İslâm'ın potasında eriteyerek, bugün dahî tüm dünyanın ilgisini çeken yüksek bir tasavvuf felsefesi kurmuştur. Onun Vahdet-i Vücûd (varlık birliği) adıyla bilinen tasavvuf felsefesi, bir taraftan Kur'ân-ı Kerîm'in tasavvufî (işârî) tefsir ve yorumuna; diğer taraftan da Yeni Eflatun Felsefesi, İslâm İshrak Felsefesi, Kelâm ve Tasavvufa dayanmaktadır. Bu bakımdan onun felsefesi, İslâm felsefesinin en geniş terkîbi ve hatta genel anlamda mistik felsefesinin meydana getirdiği en büyük uzlaştırmacı (syncrétiste) düşünce sistemidir. Onun felsefesinde sadece birbirine zıt felsefeler değil, aynı zamanda akıl ile iman, ilim ile din ve zâhir ile batın da telîf edilmiştir⁽¹¹⁾. Onun bu son derece girift felsefî âbidesinin içerisinde, H. Ziya Ülken'in deyişiyle "anlayarak değil ancak inanarak" girilebilir⁽¹²⁾.

İbnü'l-Arabî'nin felsefî plândaki bu tesirinden başka, üzerinde önemle durulması gereken bir başka husus da şudur : Onun düşünce sisteminde ve hayat anlayışında aktiflik ve mücadele ruhu hakimdir. Felsefî sistemindeki toleransa ve uzlaştırmacı karaktere rağmen, Hıristiyan Batı âlemine karşı düşmanlık hisleriyle doludur. Zira o, Haçlı seferlerinin ızdırabını içinde hisseden ve Hıristiyanlık âleminin İslâm âlemine karşı nasıl bir zihniyet ve tavır taşıdığını çok iyi bilen bir düşünürdür. Buyüzden, devrin Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykâvus'un kendisine yazdığı bir mektuba verdiği cevapta, onun müslümanlara yapacağı en büyük hizmetin, İslâm'ın namusunu yükseltmek ve küfre tahakküm etmek olduğunu açıkça ifade etmiştir⁽¹³⁾. Biraz ileride bahsedileceği üzere Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışında görülen mutlak sulhçülük (pasifisme), insaniyetçilik ve "yetmiş iki millete bir gözle bakma" anlayışına karşılık, İbnü'l-Arabî Anadolu tasavvufuna mücadele, düşmana karşı savaş ve vatanperverlik fikrini yerleştirmiştir⁽¹⁴⁾.

İbnü'l-Arabî'nin yazmış olduğu pek çok eserden, bilhassa "Fûsûsü'l-Hikem" ve "Fütûhât-ı Mekkiyye" adlı eserleri, Anadolu'da ge-

(11) Hilmi Ziya (Ülken), a.g.e., s. 136.

(12) A.g.e., s. 106. Vahdet-i Vücûd felsefesi hakkında geniş izahlar için bk. : Ebul-A'lâ Affifi, Muhyiddin İbn Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi, trc. : Mehmet Dağ, Ankara, 1975; İ. Fennî Ertuğrul, Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddin Arabî, İst., 1928; Ferid (Kâm), Vahdet-i Vücûd, İst., 1331.

(13) H. Ziyâ, a.g.e., c. II, s. 135, dipnot : 2 (Fütûhât-ı Mekkiyye, c. IV, s. 604-605'ten).

(14) A.g.e., c. II, s. 136.

lişen Türk tasavvuf düşüncesinin en önemli temel taşlarından. Vahdet-i Vücûd felsefesinin temel kaynağı olarak kabul edilen bu meşhur eserlerden “Fusûsu'l-Hikem”, Sadreddîn-i Konevî'den başlayarak zamanımıza kadar defalarca tercüme ve şerh edilmiştir⁽¹⁵⁾. İbnü'l-Arabî'nin fikirlerinin Anadolu'da yayılmasında, Konevî hasta olmak üzere Molla Camî, Fahreddîn-i Irakî, Davûd-ı Kayserî ve daha birçok mutasavvıfın önemli rolü olmuştur.

Anadolu'da doğup gelişen tasavvuf akımına damgasını vuran en önemli şahsiyetlerden birisi de hiç şüphesiz Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1200-1273)'dir. Horasan'ın Sultânü'l-Ulemâ adıyla şöhret bulan ve büyük bir âlim ve mutasavvıf olan babası Bahâeddîn Veled ile birlikte, Moğolların baskısı üzerine küçük yaşta Konya'ya gelip yerleşmiştir⁽¹⁶⁾. Babasının medresesinde tedris faaliyetini sürdürürken, İran'lı bir sûfî olan Şems-i Tebrîz' ile karşılaşmalarından sonra tamamiyle tasavvufa yönelen Mevlânâ, şahsiyeti ve düşünceleri ile Anadolu tasavvufuna yeni bir renk ve canlılık kazandırmıştır.

İbnü'l-Arabî'nin aksiyoner, ahlâkçı ve teşkilatçı tasavvuf telâkisi yanında, Mevlânâ, daha çok sanat ve estetiğe ağırlık veren ve sınırsız bir insan sevgisi ve hoşgörü esasına dayanan bir tasavvuf anlayışını geliştirmiştir. Onun tasavvufu, pasif, estetik ve sevgi ağırlıklı bir yapıya sahiptir⁽¹⁷⁾. Nazarî ve felsefî plânda İbnü'l-Arabî'nin Vahdet-i Vücûd'unu benimseyen Mevlânâ'da İran tesirlerini görmekteyiz. Eserlerini Farsça ile yazmış olmasının yanında, İran edebiyatının ve estetik anlayışının etkilerini taşımaktadır. Ayrıca o, Necmeddîn Kübrâ veya babası Bahaeddin Veled'in şeriata bağlı tasavvuf anlayışı ile Hakîm-i Senâî ve Ferîdüddîn-i Attâr'ın mistik edebiyatının ve İbnü'l-Fâriz'ın lirik sanatının izlerini taşımaktadır. Mevlânâ bu geniş kültür ve sanat birikimini gerçek anlamda kendine has üslûbuyla Anadolu'da ortaya koymuş, Türk tasavvuf kültüründe yeni bir çığır açmıştır. O, ortaya koyduğu sevgi ve hoşgörüyeye dayalı insanî ve estetik tasavvuf anlayışı ile, Haçlı seferleri, Moğol istilâları ve çeşitli iç kargaşalardan bıkip usanan Anadolu insanına manevî huzur bahşeden bir kaynak durumundadır. Onun bedîî tasav-

(15) “Fusûs’un belli başlı şerhleri için bk.: Muhyiddîn-i Arabî Fusûsu'l-Hikem, çeviren : M. Nuri Genç Osman, İst., 1981, s. XV-XVI.

(16) Hakkında pek çok eser yazılmış olan bu meşhur şahsiyetin hayatı hakkında meselâ bk. : Abdülbakî Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, İst., 1952; H. iyâ, a.g.e., c. II, s. 173-185; Prof. R.A. Nicholson, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Çeviren : Ayten Lermioğlu, Tercüman 1001 Temel Eser : 53, İst., tarihsiz, s. 15-25.

(17) H. Ziya, a.g.e., c. II, s. 79-80, 150-151.

vufu, mistik dünya görüşünü şiirle ifade etmekle kalmamış, geliştirdiği yeni "semâ" şekli ve musikî tarzı ile Anadolu tasavvuf hayatına yeni estetik boyutlar kazandırmıştır⁽¹⁸⁾. Eserlerindeki kuvvet ve yüksek şahsiyetinin tesiriyle gittikçe taraftarı çoğalmış ve kısa sürede bütün Anadolu'yu etkisi altına almıştır.

Ancak unutmamak gerekir ki, Mevlânâ'nın tesiri daha çok saray çevresinde ve şehir merkezlerinde olmuş; medrese muhîti ile kasaba ve köylerde fazla etkili olamamıştır. Zaten onun kullandığı Farsça sadece saray muhitinde ve yüksek tabaka arasında kullanılmaktaydı. Köylerde ve kırsal kesimde yaşayan geniş halk kitlesi ise Türkçe konuşup yazıyordu. Onun saraydaki ve yüksek memurlar üzerindeki tesiri ise çok büyük olmuştur. Sultan Rükneddîn Efkâfî'ye göre, onun müridi idi. Mevlânâ'nın estetik tasavvuf anlayışı Anadolu'da sadece tasavvuf çevresini etkilemekle kalmamış, genel olarak Osmanlı döneminde edebiyat ve musikînin inkişafını sağlayan en büyük faktörlerden biri olmuştur⁽¹⁹⁾.

Şu halde, Anadolu'da gelişen klâsik Türk tasavvufunun temelinde asıl itibariyle İbnu'l-Arabî ile Mevlânâ'yı görüyoruz. Bu iki büyük şahsiyetten birincisi Anadolu tasavvufunu inşa etmiş, diğeri de adeta bu binayı her yönüyle tezyin ederek, onu oldukça çekici ve estetik bir sanat abidesi haline getirmiştir. Elbette bu şahsiyetleri yetiştiren fikir ve düşünce ortamının ve o dönemde yetişen nice tasavvuf büyüğünün Türk tasavvufunun doğup gelişmesinde katkıları olmuştur. Ancak onların yaptığı tesir, sanki bu şahsiyetlerin potasında erimiş ve bu zatlar bize göre Anadolu tasavvufuna yön veren şahsiyetlerin en önde gelenleri olarak tarihe geçmiştir. Biri Mağrib tesirlerini, diğeri de Doğu tesirlerini temsil eden ve henüz kendi kültür kaynaklarına bağlı kaldıkları için Türkçe yazmaya başlamamış olan bu iki mutasavvıf, ileride yetişecek olan nice büyük Türk mutasavvıfına rehberlik etmiş ve Anadolu Türk Tasavvufunda kuruculuk vazifesi görmüşlerdir. Artık Türk tasavvuf şiirinin şaheserini ortaya koymuş olan Yunus Emre, tasavvufî nesri kemale erdiren Sinan Paşa, tasavvuf felsefesine dair üstün eserler kaleme alan Bursalı İsmail Hakkı, tasavvufî ahlâkı bir halk düsturu haline koyan Erzurumlu İbrahim Hakkı ve daha nice büyük Türk mutasavvıfı, nazarî sahada İlmü'l-Arabî ve Mevlânâ'nın ha-

(18) A.g.e., c. II, s. 178.

(19) A.g.e., c. II, s. 172-173.

zırlayıp işlemiş olduğu zemin üzerinde yürümüşlerdir. Bundan dolayı, Anadolu'da yapılmış olan bütün tasavvufa ait edebî, felsefî ve didaktik eserleri fikrî temellerini bu iki şahsiyette bulmamız mümkündür⁽²⁰⁾. Anadolu'da tasavvufî sahada en çok şerh edilen eserlerin İbnü'l-Arabî'nin "*Fusûsu'l-Hikem*"'i ile Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si⁽²¹⁾ olması da, onların Türk tasavvuf fikriyatında ne derece etkili olduklarını gösteren bir başka delil durumundadır.

Bu iki önemli kaynağa istinad ederek gelişen klasik tasavvuf geleneğine paralel olarak, Anadolu'da gördüğümüz bir başka tasavvufî akım da, Orta Asya-Horasan kaynaklı halk tasavvufudur. Hoca Ahmed-i Yesevî ve Necmeddîn-i Kübrâ'nın tesiriyle gelişen Orta Asya-Horasan Türk tasavvuf anlayışının Anadolu'daki uzantısı olan ve daha ziyade Türk kültür ve inanç unsurlarını taşıyan bu tasavvuf anlayışı, XIII. asır ve sonrasında, Mevlânâ'nın estetik tasavvufunun aksine, köy ve kasabalarda yaşayan geniş halk tabakası arasında kabul görmüştür. Türk millî kültür ve seciyesi ile karışmış olan, bundan dolayı da İran tasavvufunun aksine aktif, ahlâkî, cengâver ve hayatla bütünleşmiş bir özellik arzeden bu halk tasavvufu, Anadolu'da diğer tasavvufî temayüllerle de birleşerek, Yunus Emre gibi Türk tasavvuf şiirinin ölümsüz üstadını, Hacı Bektaş-ı Velî gibi müstesna bir teşkilâtçı tarikat pîrini ve bir noktada Ahîlik gibi bir tasavvufî-iktisadî teşekkülü ortaya çıkarmıştır.

Şu halde, XIII. asırda Anadolu'da görülen aktif ve mücadele ruhuna sahip tasavvuf anlayışını, felsefî plânda ve genelde üst tabakada İbnü'l-Arabî'nin tasavvufu temsil ederken; alt tabakayı oluşturan geniş halk kitlesi içerisinde ve müşahhas sosyal-dînî müesseseler halinde Orta Asya Türk tasavvufu temsil etmiştir. Bu her iki aktif tasavvuf anlayışına sahip şahsiyet ve tarikatlar, Osmanlı devletinin kurulup gelişmesinde en önemli itici gücü teşkil etmişlerdir.

Netice itibariyle görüyoruz ki, XIII. asır Anadolu tasavvufu, Endülüs, Mağrib, İran ve Orta Asya-Horasan gibi İslâm aleminin değişik bölgelerinde görülen, biribirinden nisbeten farklı temayül ve karakteristiklere sahip tasavvuf anlayışlarını bünyesinde toplamış ve onları birbiriyle mezcederek, Anadolu'ya has orijinal, can-

(20) Mesnevî'nin şerhleri için bk.: A. Gölpınarlı, Mevlânâ'dan sonra Mevlevilik, İs., 1983, s. 141-145.

(21) A.g.e., c. II, s. 90-94.

lı ve bütüncül bir tasavvuf vücûda getirmiştir. O dönemde İbnü'l-Arabî'nin dinamik ve mücadele ruhuna sahip uzlaşmacı Vahdet-i Vücûd felsefesini, Mevlânâ'nın insan sevgisine ve sınırsız bir ilahî aşka ağırlık veren bedfî tasavvufunu, ve nihayet Hacı Bektaş-ı Velî ve diğer Yesevî dervişlerinin Orta Asya-Horasan bölgesinden getirdiği aktif, cengâver, vatanperver ve ahlâkçı özelliklere sahip Türk halk tasavvufunu bir araya getiren bir kavşak noktası özelliği taşıyan Anadolu, çok canlı ve hareketli bir tasavvuf hayata sahne olmuştur. Bir yandan tasavvufun takdim ettiği ulvî değerler hararetle benimsenirken, diğer taraftan tasavvufî düşüncenin sosyal hayattaki müesseseleri olan tarikatlar hızla yayılmaya başlamıştır. XIII. asırdan itibaren, başta Mevleviyye ve Bektaşîyye olmak üzere bir çok tarikat, tekke, zâviye ve dervişleriyle Anadolu'yu bir ağ gibi sarmaya başlamıştır. Kısa zamanda teşekkül eden bu tasavvuf atmosferi, Anadolu insanının ruh ve gönül dünyasını besleyip geliştiren, sıkıntılı dönemlerinde ona huzur bahşeden ve hattâ ona Allah adına fetihler yapıp, İslâm'ı tüm dünya insanlığına mal etme idealini aşıl原因an en güçlü dînî, fikrî ve manevî kaynak olmuştur. İşte bu manevî atmosferin doruk noktada olduğu bir dönemde yetişen ve bu atmosferin asırlarca müslüman Türk'ün ruhunda yaşamasında en büyük pay sahibi olan müstesna şahsiyetlerden biri de Yunus Emre'dir. Sözün burasında, Yunus'un Anadolu tasavvufî hayatındaki yerinden bir nebze bahsedelim.

Anadolu tasavvufunda Yunus Emre'nin yeri :

Yunus Emre gibi, bugün sadece Türk-İslâm aleminin değil, tüm dünyanın gönül verip hatırasını ve düşüncesini yaşatmaya çalıştığı büyük bir şahsiyeti, böyle bir yazı çerçevesinde her yönüyle tanıtmamız elbette imkânsızdır. Kaldı ki, şu ana kadar Yunus hakkında pek çok kitap ve makale yazılmış⁽²²⁾. Zaman zaman da bazı dergiler onun adına "özel sayı"lar yayınlamaya⁽²³⁾ onu çeşitli yönleriyle tanıtmaya çalışmışlardır. Biz burada, şimdiye kadar onun hakkında yazılanların dışında, bir takım "orijinal buluşlar" yapma iddiasında da değiliz. Sadece, Anadolu'nun yetiştirdiği büyük

(22) Yunus hakkında 1970 yılına kadar yazılmış olan kitap ve makaleler için bk., İsmet Binark - Nejat Sefercioğlu, Yunus Emre Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, Ankara, 1970.

(23) Meselâ "Türk Yurdu" dergisi, V. cilt 319. sayısını (1966); "Özgür" dergisi 11. sayısını (1963); "Emre" dergisi II. cilt 15. sayısını (1965); "Karamanın Koyunu" dergisi 6. sayısını (1965) Yunus'a tahsis etmişlerdir.

bir mutasavvıf-şair olarak Yunus'un bu kadar şöhret bulmasının ve ölümsüzleşmesinin gerçek sebeplerine kısaca işaret etmek istiyoruz.

Yunus Emre (1239 ? - 1321 ?), XIII. asrın sonları ile XIV. asrın başlarında Anadolu'da yaşamış büyük bir Türk mutasavvıf-şâiridir. Şiirlerindeki üstünlük, düşüncelerindeki sınırsız genişlik ve derinlik göz önüne alındığında, onun sıradan "ümmî" bir çoban veya çiftçi olduğu iddialarının ne kadar yersiz olduğu hemen anlaşılır. Onun toprakla haşır-neşir olan bir kimse olmanın yanında, uzun bir süre şehirde oturduğu ve yüksek düzeyde tahsil gördüğü her halinden anlaşılmaktadır⁽²⁴⁾.

Hayatı hakkında teferruatlı bilgiye sahip olmadığımız Yunus hakkında şunu çok iyi biliyoruz ki, o yüksek düzeyde tasavvuf eğitiminin geçmiş, tasavvuf kültür ve düşüncesinin bütün inceliklerine vakıf bir şahsiyettir. Daha da önemlisi tasavvufu öğrenmenin ötesinde, onu hayatıyla özdeşleştirmiş, duygu, düşünce ve aksiyon plânında adeta tasavvuf deryasına garkolmuştur. Bunun bir sonucu olarak kendini tümüyle Hakk'a adanmış, dünyanın sufliliklerinden, nefsin saptırmalarından ve beşerî zaafılardan kurtularak, tam bir gönül eri ve Allah âşığı sıfatıyla İslâm'a ve insanlığa hizmet etmiştir.

Yunus'un şiirleri tümüyle incelendiğinde, onun, tipik bir Anadolu mutasavvıfı olduğu hemen anlaşılır. O, Anadolu tasavvufunun eklektik özelliğini şiirlerinde aksettirmektedir. Bir taraftan Yesevîliğin temsil ettiği Orta Asya tasavvufunun açık izlerini sergilerken, aynı zamanda Mevlânâ'nın sevgi ve yüksek hoş görüye dayanan estetik tasavvufunun bir temsilcisi durumundadır. Kısacası Yunus, farklı bölgelerden gelerek Anadolu kavşağında birleşen tasavvufî temayüllerin hepsinden nasibini almış bir Türk mutasavvıfıdır. Onun düşünce sistemi, hayata bakışı ve üzerinde durduğu ana temalar, esas itibarıyla kendisinden önce gelip geçmiş nice tasavvuf büyükünün elinde sistemleşerek kemâle eren Anadolu Türk tasavvufunun tam bir yansımasından başka bir şey değildir. Bundan dolayı Yunus'un felsefi manâda İslâm tasavvufuna fazla bir şey ilave ettiğini söyleyemeyiz. O halde onu bu derece yücelten ve asırlardır milletin gönlünde yaşatan özellik nedir?

Kanaatimizce Yunus'un en büyük özelliği, bütün varlığıyla teslim olduğunu ve gönül verdiği tasavvufî idealleri, akıllara durgun-

(24) A. Kabaklı, Türk Edebiyatı, c. II, s. 174-175.

luk veren bir ustalıkla, son derece tabîî ve sade bir Türkçe ile şiirleştirmiş omasıdır. Bundan dolayı o, bir tasavvuf teorisyeni olmaksızın ziyade, samîmî ve usta bir sûfî-şâir olarak tarihe geçmiştir. Onun şiirdeki kudretini ve sonraki şairlere tesirini, meşhur Türk âlim ve mutasavvıfı Bursalı İsmail Hakkı, “Yunus’un nazmettiği marifetler, Türk lisanı üzere hiç kimseye nasip olmamıştır. Ve cümle ondan sonra gelip nazm-ı maârif edenler, onun sofrasında tufeylî olmuşlardır.” sözleriyle ifade etmiştir⁽²⁵⁾. Kısacası o bunca şöhretini, bir derviş olarak inanıp gönül verdiği ideallere bağlılıktaki büyük samimiyetini, şiirdeki devâsâ ustalığıyla birleştirmiş olmasına borçludur.

Gerçekten de Yunus dervişlikte ve kullukta müstesna bir samîmiyet örneği sergilemiş; gerçek bir müslüman dervişte aranan vasıfları şiirleriyle diğer insanlara da hatırlatmıştır. Onda müşahede ettiğimiz önemli vasıflardan bazılarını, şahsiyeti hakkında bir fikir vermek için hatırlatmamızda fayda vardır.

Yunus’un şahsiyeti her şeyden önce “sevgi” üzerine kurulmuştur. Kaynağını Allah sevgisinden alan bu sevgi anlayışı, onun pratik hayatında tüm insanları ve yaratıkları kapsamaktadır. Onun hayat anlayışında kavganın ve basit çekişmelerin asla yeri yoktur. O,

“Ben gelmedim dâvâ için,
Benim işim sevi için.”

diyerek hayat düsturunu net olarak dile getirmiştir. Ondaki Allah sevgisi, O’nun yarattığı her şeye sevgi ve merhametle bakmayı da beraberinde getirmiştir.

“Yaratılmışı hoş gördük
Yaratan’dan ötürü.”

diyen Yunus, insanları daima iyi ve güzel vasıflarıyla görmeye çalışmış, onların kusurlarını görmemeyi ve gizlemeyi tercih etmiştir. Ayrıca o insanları değerlendirirken daima “kalb” den hareket etmiş; bu meyanda,

“Dosttan (Allah’tan) artık kimse bilmez
Kâfir müslüman kimdiğin.”⁽²⁶⁾.

sözlerinden de anlaşılacağı üzere, kalbi Allah’ın tahtı ve nazargâhı olarak değerlendirilmiş; bu yüzden kalp kırıp gönül yıkmayı iki cihanda bedbahtlık sebebi olarak kabul etmiştir :

(25) A.g.e., c. II, s. 180-181.

(26) Prof. Dr. İbrahim Ağâh Çubukçu, İslâm Düşünürleri, Ank., 1977, s. 93.

“Gönül Çalab’ın tahtı, Çalap gönüle baktı,
İki cihan bedbahtı, kim gönül yıkar ise.”

“Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil,
Yetmiş iki millet dahî elin yüzün yumaz değil.”

Yunus, bazı dervişlerde görülen tarikat taassubunun dışında kalarak, bütün mü’minleri kucaklayan, bir düşünce yapısına sahiptir. Herhangi bir tarîkatın şekli ve fiilî unsurlarına takılıp kalmamış, dervişliğin kalpte ve davranışlarda gerçekleşeceğini savunmuştur. Şu güzel sözleri ile bu hususu dile getirmektedir :

“Dervişlik dedikleri hırka ile taç değil,
Gönlün derviş eyleyen hırkaya muhtaç değil.”
“Dervişlik olsa idi tâc ile hırka,
Biz de alır idik oktuza hırka.”

Gerçekten de Yunus, kalbine Allah aşkını öylesine yerleştirmiştir ki, Rabbi’ne olan yakınlığın dışında ne dünyevî ne de uhrevî hiç bir nimete ve zevke aldırış etmez. Ona göre :

“Âşık ol kişidir, bu dünya malın,
Âhiret korkusun bir çöpe saymaz.”

Yunus’a lâzım olan, sadece ve sadece Hakk’a kavuşmaktır :

“Sekiz uçmak hûrisi bezenip gelir ise,
Senin sevginden başka gönlüm kabul etmeye.”
“Ne varlığa sevinirim, ne yokluğa yerinirim,
Aşkın ile avunurum, bana seni gerek seni.
Cennet cennet dedikleri bir köşk ile birkaç hûri
İsteyene ver onları, bana seni gerek seni.”

Böylesine ilahî aşka kendini kaptırmış olan Yunus, adeta kendinden geçmiş, Hak ile var olmuştur.

“Beni benden demen bende değilim,
Bir ben vardır bende benden içeru.”
sözleri bunun ifadesidir.

Sonsuz bir ihlâsla kendini Allah’a adayan Yunus’un dili açıkça açılmış, sonsuz güzellikteki şiirlerinde nice hikmetler saçılmıştır. Bu haliyle adeta Yunus’un diliyle konuşan, Hak Teâlânın kendisi gibidir. Nitekim Yunus bir şiirinde, söylediği sözlerin gerçek sahibinin Cenâb-ı Hak olduğunu açıkça itiraf etmekten çekinmemiştir :

“Ey sözlerin aslın bilen, gel, de, bu söz nerden gelir,
Söz aslını anlamayan, sanır bu söz benden gelir.

Söz karadan aktan değil, yazıp okumaktan değil
Bu yürüyen halktan değil, Hâlık âvâzından gelir.” (27).

Sözün kıyası, Yunus’u Yunus yapan, onu asırlardır gönüllerimizde yaşatan şey, almış olduğu yüksek tasavvuf kültürü içinde her haliyle “Vahdet”in sırrına ermiş ve bu yolda fânî olmuş büyük bir sûfî olmasının yanında; yazmış olduğu son derece sade, akıcı ve ilahî hikmetleri terennüm eden şiirleriyle -âdetâ- Hakk’ın kelâmının bir tercümanı olmasıdır.

Yunus Emre, tasavvufî inceliklere derin vukûfiyeti, sûfiyane yaşantıdaki yüksek ihlâs ve samimiyeti, duygu ve düşüncelerini şiir diline aktarmadaki büyük ustalığı ile, döneminin sembol şahsiyetlerinden biri olarak Anadolu’nun kültür, edebiyat ve tasavvuf tarihinde yerini aldığı gibi; o günden bu güne müslüman Türk insanının gönlünde taht kurmuş müstesna bir şahsiyettir. Anadolu’nun pek çok yerinde mezarının varlığından bahsedilmesi⁽²⁸⁾ de, Yunus’un Anadolu insanının gönlünde sahip olduğu yerin ayrı bir göstergesidir.

Yunus gibi, Mevlânâ gibi büyük şahsiyetler kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Bu şahsiyetleri yetiştiren şey, XIII. asır Anadolu’sunda yaşanan yüksek düzeydeki yoğun tasavvufî hayattan başka bir şey değildir. Milletimiz, o devirlerin ruh, iman ve heyecanına sahip olduğu takdirde, ümit ediyoruz ki daha nice Mevlânâ ve Yunus’lar yetiştirecektir. Ancak şu anda görünen odur ki, Türk insanı ve özellikle Türk gençliği Yunus’tan, Mevlânâ’dan çok uzaklardadır ve onları yeterince tanımamaktadır. Artık yabancı hayranlığından ve taklitçiliğinden kurtulup, kendi benliğimize, tarihimize, özümüze, kültürümüze, Yunus’umuza ve Mevlânâ’mıza sahip çıkmamızın zamanı çoktan gelmiştir. Lâyıkıyla anlaşıldığı takdirde, Yunus’un günümüz Türk insanına, hatta tüm insanlığa vereceği pek çok şey vardır.

(27) A. Gölpınarlı, Yunus Emre, Hayatı ve Bütün Şiirleri, İst., 1971, s. 272.

(28) Yunus’a izafe edilen mezarlar için bk.: A. Kabaklı, a.g.e., s. 179-180. Ayrıca, Yunus’un mezarı hakkında yazılmış çeşitli makaleler hakkında bk.: İsmet Binark-Nejat Sefercioğlu, Yunus Emre Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, Ank., 1970, s. 21 - 35.